

Сергій ОМЕЛЬЧУК,
кандидат
педагогічних наук,
доцент Херсонського
державного університету,
відмінник освіти України

ВИВЧЕННЯ ФУНКЦІЙНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЧИСЛІВНИКА НА ЗАСАДАХ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПІДХОДУ

Вивчення числівників в основній школі має свою специфіку, пов'язану і характером цієї частини мови, і особливостями сполучуваності цих слів з іменниками.

Зазвичай під час опрацювання розділу «Числівник» у 6-му класі більшість часу вчитель-словесник відводить формуванню орфографічних умінь і навичок (відмінюванню й правопису числівників), тим часом такі аспекти, як уживання кількісних числівників з іменниками в усіх відмінках, уживання числівників для позначення дат, часу (годин), що передбачено чинною програмою з української мови [8; 56], залишаються поза увагою. Це при тому, що саме вони становлять практичні труднощі, і то не лише для учнів, а й для всіх носіїв мови. У зв'язку з цим метою статті є розкрити функційні особливості числівника в українській мові й запропонувати деякі типи дослідницьких вправ, спрямованих на засвоєння нормативного поєднання числівників з іншими частинами мови, зокрема іменниками.

Специфіка використання числівників та позначення їх цифрами дає можливість застосовувати такі типи завдань:

Репродуктивні	Дослідницькі
Прочитати вголос цифри.	Дослідження-зіставлення.
Записати цифри словами.	Навчальне редагування з елементами обґрунтування (записати зредатований варіант мовних формул на позначення часу).
Дати відповідь на запитання, використовуючи числівники.	Творче спостереження з елементами аналізу.
Провідміняти числівник.	Дослідження-моделювання (змодельовати словосполучення «кількісний числівник + іменник»).
Провідміняти числівник у поєднанні з іменником.	Творче конструювання (побудувати кількісно-іменникові словосполучення, розкриваючи дужки).
Замінити цифрові позначення на літерні.	Дослідження-відновлення (відновити висловлювання, записуючи числівники словами й вибираючи потрібну форму іменника з дужок).

Дробові числівники

Проблемним питанням у навчанні учнів основної школи нині залишається правильне вживання в усному й писемному мовленні дробових числівників. На жаль, навіть автори багатьох шкільних і вишівських підручників, навчальних посібників, збірників вправ, методичних розробок тощо, оформлюючи дробові числівники, не завжди дотримують вимог нормативного поєднання знаменника й чисельника в потрібній числовій і відмінковій формі.

Дробовий числівник є своєрідною аналітичною структурою, у якій поєднано кількісний числівник на позначення цілого числа (у чисельнику) і по-

рядковий числівник (у знаменнику). При цьому в знаменнику з порядковим числівником мисленнєво пов'язують слово *частина*, яке в мовному вияві постає елімінованим (відсутнім): *дві треті* (частини), *п'ять сьомих* (частин).

Відповідно до чинного українського правопису [9] дробові числівники читають і записують так:

$\frac{2}{3}$ – дві треті (порівняйте: рос. две третьих);

$\frac{3}{4}$ – три четверті;

$\frac{4}{5}$ – чотири п'яті.

Проте:

$\frac{5}{7}$ – п'ять сьомих;

$\frac{9}{10}$ – дев'ять десятих.

Отже, відмінкова й числова форма знаменника залежить від значення чисельника. Знаменник дробових числівників з чисельником *два, три, чотири* треба вживати у формі називного відмінка множини (*три дев'яті*), а знаменник з чисельником *п'ять і далі* – у формі родового відмінка множини (*сім дев'ятих*). Проте цієї норми не завжди дотримують у своєму мовленні як учителі (не лише української мови й літератури), так і учні.

Усвідомити граматичні особливості нормативного поєднання знаменника й чисельника в дробових числівниках на уроках української мови допоможуть подані нижче типи дослідницьких вправ.

Дослідження-зіставлення. Прочитати дробові числівники. Зіставити відмінкову і числову форму знаменника. Дослідити, що впливає на відмінки і число знаменника у дробових числівниках.

Дві дев'яті
Три сьомі
Чотири п'яті

П'ять дев'ятих
Шість сьомих
Дев'ять десятих

Навчальне редагування з елементами обґрунтування. З-поміж поданих дробових числівників назвати ті, що потребують редагування. Записати зредатований варіант числівників, обґрунтовуючи вживання відповідного відмінка й числа знаменника.

Чотири шостих, сім десятих, три п'ятих, чотири сьомі, дві треті, три четверті, вісім дев'яті, дев'ять десятих, чотири дев'яті, дві п'ятих, п'ять сьомих.

Орфографічний практикум. Записати дробові числівники словами. Звернути увагу на форму числа й відмінка знаменника.

$\frac{5}{2}$; $\frac{2}{3}$; $\frac{3}{4}$; $\frac{9}{10}$; $\frac{2}{7}$; $\frac{4}{5}$; $\frac{7}{9}$; $\frac{3}{8}$; $\frac{2}{15}$.

➤ Зробити висновок про вживання відмінкової й числової форми знаменника у дробових числівниках.

Мішані кількісні сполуки

З-поміж дробових числівників вирізняють мішані кількісні сполуки, що передають складні кількісні характеристики, являючи собою поєднання кількісних на позначення цілого числа і дробових числівників ($3\frac{1}{8}$; $5\frac{3}{5}$; $6\frac{2}{3}$; $9\frac{7}{10}$). Звертаємо увагу,

що, оформлюючи такі числівники в усному мовленні, потрібно використовувати сполучник *і* між кількісним на позначення цілого числа і дробовим компонентами. Так, числівник $3\frac{1}{8}$ читаємо «три цілих *і* одна восьма», $5\frac{3}{5}$ – «п'ять цілих *і* три п'яті»; $6\frac{2}{3}$ – «шість цілих *і* дві треті»; $9\frac{7}{10}$ – «дев'ять цілих *і* сім десятих».

Однак якщо мішані кількісні сполуки включають у себе елемент $\frac{1}{2}$ (половина), $\frac{1}{3}$ (третина) або $\frac{1}{4}$ (чверть), то таку назву дробу приєднують до власне кількісного компонента прийменником *з*. Наприклад:

$5\frac{1}{2}$ – п'ять *з* половиною;

$6\frac{1}{3}$ – шість *із* третиною;

$3\frac{1}{4}$ – три *з* чвертю.

Дробові числівники можуть називати також кількісно-дробові поняття у формі десяткових дробів, які завжди вказують на цілі одиниці й певну кількість частин цілого. Наприклад: 0,8; 7,56; 12,754. Такі десяткові дробі читають і записують так:

0,8 – нуль цілих *і* вісім десятих;

7,56 – сім цілих *і* п'ятдесят шість сотих;

12,754 – дванадцять цілих *і* сімсот п'ятдесят чотири тисячні.

Засвоїти особливості прочитання й написання десяткових дробів можна на прикладі такої вправи дослідницького характеру.

Творче спостереження з елементами аналізу.

Прочитати вголос речення, звертаючи увагу на оформлення десяткових дробів в усному мовленні. Записати кількісно-дробові поняття, ужиті в реченнях, словами.

1. Місяць робить повний оберт навколо Землі за 29,5 земних діб. 2. На екваторі величина одного градуса паралелі становить 111,3 км. 3. 3,6 % води планети припадає на води суходолу: річки, озера, болота, підземні води, льодовики, багаторічну мерзлоту. 4. За рік найкаламутніша річка у світі Хуанхе (Китай) виносить у море 1,3 млрд тонн зруйнованих гірських порід. 5. На екваторі річні амплітуди коливань температури становлять близько 1° С, на широті Києва – 27,7° С. 6. За площею – 603,7 тис. км² – Україна є найбільшою державою Європи (3 довідника).

Матеріал для вчителя. 1. *Двадцять дев'ять цілих і п'ять десятих.* 2. *Сто одинадцять цілих і три десяти.* 3. *Три цілих і шість десятих.* 4. *Одну цілу і три десяти.* 5. *Двадцять сім цілих і сім десятих.* 6. *Шістсот три цілих і сім десятих.*

Числівники на позначення годин

У процесі вивчення розділу «Числівник» у 6-му класі внутрішньопредметні зв'язки («Лексикологія і фразеологія») передбачають засвоєння учнями числівників на позначення дат і годин. Точно називати час важливо не тільки в офіційно-діловому та науковому спілкуванні, а й у повсякденному житті.

Про функційні особливості нормативного вживання в мовленні числівників на позначення часу читаємо в книжці Б.Антоненка-Давидовича «Як ми говоримо». Дробові числівники часу передаються відповідним дробом із прийменником *на* до половини години: *чверть на третю*; з прийменниками *на* або *до*, коли буде половина години: *тів на сьому, тів до сьомої*; з прийменниками *до* або *за*, коли перейшло вже за половину години: *за чверть сьома, чверть до сьомої* (тобто: *чверть години* залишилось до сьомої або *за чверть години* буде сьома). Не дробові числівники, а цілі, що означають кількість хвилин якоїсь години, треба ставити з тими ж прийменниками за попередніми правилами: *десять на другу, тридцять на другу* або *тридцять до другої, за двадцять друга* або *двадцять до другої* [2].

Пропонуємо зразки дослідницьких вправ, що допоможуть підвищити мовленнєву культуру учнів щодо вживання мовних формул на позначення часу.

Дослідження-моделювання. Записати за зразком цифрове позначення часу словами. Визначити, якими числівниками (порядковими чи кількісними) треба користуватися.

Зразок. 07.30 – пів на восьму; 07.45 – за чверть восьма (або чверть до восьмої); 07.15 – чверть на восьму.

1. 8 год. 15 хв. 2. 7 год. 20 хв. 3. 10 год. 25 хв. 4. 14 год. 45 хв. 5. 13 год. 30 хв. 6. 18 год. 40 хв. 7. 19 год. 05 хв. 8. 22 год. 35 хв. 9. 23 год. 50 хв.

Дослідження-редагування. Записати зретагований варіант мовних формул на позначення часу. Дослідити, якому стилю властиве вживання їх.

Пів дев'ятої, без десяти чотири, двадцять хвилин сьомої, вісім годин десять хвилин, п'ятнадцять хвилин за десяту, без двадцяти хвилин сьома, три на четверту, пів'ята.

Дослідження-моделювання. Записати цифрове позначення часу словами, як це властиво: а) офіційно-діловому й науковому мовленню; б) художньому й розмовному мовленню.

	<i>Офіційно-ділове й наукове мовлення</i>	<i>Художнє й розмовне мовлення</i>
10.15	Десята година п'ятнадцять хвилин	Чверть на одинадцять
23.30		
09.45		
07.30		
18.40		
11.45		
21.05		

Методичний коментар. У літературній мові є дві форми називання часу. Офіційно-діловому й науковому стилю відповідає варіант: 8.25 (20.25) – *восьма (двадцять) година двадцять п'ять хвилин*; 8.40 (20.40) – *восьма (двадцять) година сорок хвилин*. Варіант, властивий художньому й розмовному мовленню: 8.25 і 20.25 – в обох випадках говоримо *двадцять п'ять (хвилин) на дев'яту*; 8.40 і 20.40 – *за двадцять (хвилин) дев'яту*.

Збірні числівники

Збірні числівники (*двоє, троє, четверо, п'ятеро, шестеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, одинадцяттеро ... двадцяттеро*) – це специфічний вид кількісних числівників. Маючи морфологічно-словотвірну відмінність від кількісних числівників на позначення цілих чисел, вони поступово втратили збірність (на відміну від російської мови). Отож збірним числівником у сучасній українській літературній мові властиве зближення із власне кількісними (на позначення цілих чисел). Вітчизняні вчені-лінгвісти І.Вихованець і К.Городенська підкреслюють, що «сучасне розмежування значень збірних і власне кількісних числівників далеко відійшло від їхньої семантичної диференціації, успадкованої українською мовою з праслов'янської і поступово витраченої упродовж останніх століть. Позначувані сучасними збірними українськими числівниками кількісні відношення предметів не завжди стосуються значення власне збірності» [3; 159]. Дослідники звернули увагу на важливу зміну сфери вживання збірних числівників в українській мові, що спочатку виявлялась як тенденція, а нині набула норми.

Проте з-поміж чинних підручників української мови для 6-го класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою [4], [5], [7] лише в підручнику О.Глазової та Ю.Кузнецова «Рідна мова. 6 клас» [4] автори розкривають особливості вживання збірних числівників з іменниками.

Звертаючи увагу на правильне вживання кількісних числівників з іменниками в усіх відмінках, учитель-словесник має брати до уваги специфічні функційні особливості збірних числівників, а саме:

1. Замість власне кількісних числівників *два, три, чотири* та под. доречно використовувати в мовленні збірні числівники *двоє, троє, четверо* та под. у сполуках з іменниками:

- середнього роду (*двоє завдань, троє озер, п'ятеро морів*);
- чоловічого роду – назвами істот (*двоє студентів, семеро хлопців*).

З іменниками жіночого роду (назвами як істот, так і неістот) та іменниками чоловічого роду – назвами неістот у книжних стилях, окрім художнього, нормативною граматиною збірні числівники вживати не рекомендовано.

2. Як єдино можливий засіб вираження означеної кількості збірні числівники поєднують з іменниками:

- що мають форму тільки множини (*двоє воріт, п'ятеро дверей, троє лежат*);
- середнього роду, у яких під час відмінювання з'являється суфікс *-ат-* (*-ят-*) (*восьмеро ягнят, четверо телят*).

Збірні числівники використовують також у поєднанні з іменниками або займенниками з прийменником, що мають видільне значення. Наприклад: *Четверо з присутніх* записалися на засідання гуртка; *Двоє з авторів* статті побували на дні кратера біля бурового устаткування (*З журн.*); Тільки *п'ятеро з нас* уважно спостерігали за подіями в класі.

Збірні числівники в мовленні вживають тільки для позначення кількості кого- або чого-небудь. Їх не використовують як назви числа і цифри.

Сформувати відповідні практичні вміння, пов'язані з доречним уживанням збірних числівників у мовленні, допоможуть дослідницькі вправи, зразки яких подаємо нижче.

Дослідження-зіставлення на основі моделювання. Змоделювати пари словосполучень із кількісними числівниками. Обґрунтувати особливості вживання числівників на позначення цілого числа і збірного числівника в кожній парі словосполучень.

Два/двоє (море, океан). Три/троє (вправа, завдання). Чотири/четверо (лопата, граблі). П'ять/п'ятеро (ягня, кішка). Шість/шестеро (інженер, учень). **Сім/семеро (село, райцентр).**

Зразок усного обґрунтування. У словосполученні *двоє морів* уживаємо збірний числівник з іменником середнього роду, а в словосполученні *два океани* – числівник на позначення цілого числа з іменником чоловічого роду – назвою неістоти.

➤ З виділеними парами словосполучень скласти речення. Визначити синтаксичну роль кількісно-іменних словосполучень.

Творче конструювання. Побудувати сполучення слів, розкриваючи дужки. Виписати словосполучення зі збірними числівниками, згрупувавши за такими схемами-моделями:

- 1) «збірний числівник + іменник середнього роду»;
- 2) «збірний числівник + іменник чоловічого роду – назва істоти»;
- 3) «збірний числівник + іменник у формі тільки множини»;

4) «збірний числівник + іменник середнього роду IV відміни».

Шість (відро); два (сани); дев'ять (штани); сім (курча); три (фотоапарат); п'ять (репортаж); чотири (поверхня); вісім (качеля); два (колесо); два (чоботи); три (стаття); десять (назва); чотири (рік); п'ять (кінь); дев'ять (величина); шість (реактив); чотири (ім'я); п'ять (яйце); два (текст); три (син); чотири (дочка); два (діти); шість (лейтенант); три (лещата); чотири (меценат).

➤ Назвати словосполучення, у яких доречно вжити числівник на позначення цілого числа. Обґрунтувати свій вибір.

Дослідження-моделювання. Змоделювати словосполучення «кількісний числівник + іменник». Дослідити, за яких умов з іменниками потрібно вживати числівник на позначення цілого числа (два, три, п'ять, вісім), а за яких – збірний (двоє, троє, п'ятеро, восьмеро).

2	Озеро Обличчя Завдання Відсоток Вікно	3	Граблі Окуляри Рослина Ножичі Двері	5	Хлопець Козак Полковник Пасажир Херсонєць	8	Місяць Кіт Будинок Тиждень Елемент
---	---	---	---	---	---	---	--

➤ У кожній групі утворених словосполучень визначити «зайве». Пояснити свій вибір.

Зв'язок числівників з іменниками

Окрему увагу слід приділити формуванню загальнопізнавальних умінь учнів, пов'язаних із правильним поєднанням кількісних числівників з іменниками, самостійним моделюванням кількісно-іменникових словосполучень тощо. Здебільшого учні, на жаль, не виявляють належного рівня граматичної компетенції щодо вибору відповідної морфологічної форми іменника при кількісному числівнику. Це можна пояснити тим, що числівникам властива певна строкатість щодо вибору форми відмінка й числа у числівниково-іменникових сполуках.

Сформованість відповідних практичних умінь учнів основної школи залежить від усвідомленого засвоєння таких закономірностей сполучуваності кількісних числівників з іменниками:

1. Числівник один	потрібно узгоджувати з іменником у роді, числі й відмінку (навіть якщо він входить до складених числівників)	Один об'єм водню зв'язує з одним об'ємом хлору.
--------------------------	--	--

2. Числівники два, три, чотири і складені числівники, що закінчуються на два, три, чотири	вимагають форми називного відмінка множини іменника	<i>На більшій частині території України в середньому протягом року буває два дні з градом. Квадратне рівняння системи має два корені. Водень у двадцять два рази легший від вуглекислого газу.</i>
---	--	---

Увага! Прикметники при іменниках теж потрібно вживати у формі **називного відмінка множини**. Наприклад: *Згрупувати на той час **63 хімічні** (а не хімічних) елементи не вдалося. Щотижня в мене **два вихідні** (а не вихідних) дні.*

3. Числівники п'ять – дев'ять і складені числівники, що закінчуються на п'ять – дев'ять	вимагають форми родового відмінка множини іменника	<i>В атомі Аргону зовнішній енергетичний рівень містить вісім електронів. У середньому на території України випадає 609 міліметрів опадів за рік.</i>
---	---	---

4. Числівники десяти, одиннадцять – дев'ятнадцять, двадцять, тридцять – сто	вимагають форми родового відмінка множини іменника	Напруга запалювання розряду приблизно 70 вольт. Уквітні й травні відносна вологість повітря може знижуватися до 30 відсотків.
5. Дробові числівники	вимагають форми родового відмінка однини іменника	Близько 1,7 відсотка території країни покрито болотами. Збільшити в 1,5 разу; зменшити в 3,2 разу.

Увага! Мішані числа, що включають у себе елемент з половиною, з третьою, з четвертою, якщо вони стоять при цілих числах два, три, чотири, керують родовим відмінком однини; якщо при цілих числах від п'яти і більше – родовим відмінком множини. Порівняйте:
 3 ¹/₂ км – три з половиною кілометра;
 5 ¹/₂ км – п'ять з половиною кілометрів;
 2 ¹/₃ ц – два з третьою центнера;
 7 ¹/₃ ц – сім з третьою центнера.
 Інші мішані числа, у яких назва дробу приєднана до цілого числа сполучником *і*, керують тільки родовим відмінком однини. Наприклад:
 4 ²/₃ м – чотири цілих і дві треті метри;
 6 ³/₅ га – шість цілих і три п'ятих гектара.

Специфічні функційні особливості кількісних числівників, що виявляються в поєднанні з іменниками, доцільно опрацювати на прикладі дослідницьких вправ. Пропонуємо кілька типів таких вправ.

Дослідження-конструювання. Побудувати сполучення слів, розкриваючи дужки. Обґрунтувати вживання відмінкових форм іменників, що в дужках.

45 (журнал), 23 (рік), 2 (висновок), 4 (графік), 7 (ювілей), 58 (номер), 34 (епізод), 5 (мікроскоп), 42 (доказ), 17 (аргумент), 6 (випадок), 22 (вершник), 8 (принцип), 3 (промінь), 27 (дослід), 63 (комп'ютер), 542 (приклад), 16 (астероїд), 4 (атом), 25 (фрагмент), 3 (коледж), 76 (пристрій), 32 (спалах), 4 (метод), 6 (байт), 83 (предмет).

Дослідження-конструювання з елементами акцентуаційного практикуму. Від поданих іменників утворити форму множини. Поставити наголос. Поєднати їх з числівником *два (три, чотири)*. Дослідити, чи збігається наголос цих іменників у поєднанні з числівником із формою множини.

Зразок. Автор – автори – два автори.

Книжка, син, шлях, картка, голуб, вал, дочка, місто, дерево, острів, жінка, річка, рід, брат.

Методичний коментар. У сучасній українській літературній мові відповідно до акцентуаційних норм частина іменників при числівниках *два, три, чотири*, а також при складених числівниках, що закінчуються на *два, три, чотири*, змінює свій наголос, який збігається в цих випадках із наголосом іменників у формі однини, а не множини. Порівняймо: *стéжка – стежкі*, але *дві стéжки*; *но́мер – номері*, але *сорок три но́мери*. Проте наголос іменників при числівниках *два, три, чотири* нерідко збігається з наголосом цих іменників у формі множини. Наприклад: *варіа́нт – варіа́нти* і *чотири варіа́нти*; *зо́шит – зо́шити* і *двадцять три зо́шити*.

Дослідження-зіставлення. Зіставити подані пари кількісно-іменникових словосполучень. Дослідити, як впливає місце числівника відповідно до означуваного іменника на зміну їхнього значення.

Три метри – метрів три;
 шість років – років шість;
 дванадцять днів – днів дванадцять.

Методичний коментар. Кількісний числівник у позначенні цілого числа, що стоїть перед означуваним іменником, позначає точну кількість, а числівник, що стоїть після іменника, – приблизну.

Пошуково-вибіркова робота з усним обґрунтуванням. Дослідити, у яких сполученнях іменники в поєднанні з числівником мають закінчення називного відмінка множини *-и*, а в яких – закінчення родового відмінка однини *-а*.

24 (учень), 2 (княгиня), 3 (учитель), 4 (директор), 32 (чоловік), 54 (громадянин), 43 (хлопець), 34 (автор), 23 (мусульманин), 22 (меценат), 4 (одесит), 63 (львів'янин), 42 (майстер), 3 (композитор).

➤ Визначити, який іменник у поєднанні з числівником має паралельні закінчення (*-и* і *-а*). Від чого це залежить?

Методичний коментар. Не завжди правильно вживають форми іменників – назви істот чоловічого роду в сполученні з числівниками. За правилом, у поєднанні з числівниками *два (три, чотири)* іменники чоловічого роду мають форму називного відмінка множини: *два (три, чотири) студенти (учні, юнаки тощо)*. Проте закінчення *-а* вживають лише в іменниках, що мають суфікс *-ин* (який випадає в множині): *княгиня – княгині – два княгиня* (частіше *двоє княгинь*). У посібникові «Культура слова: Мовностилістичні поради» О.Пономарів обґрунтовує використання з числівниками слова *чоловік* так: «Коли ми кажемо *два (три, чотири) чоловіки*, то маємо на увазі лише представників чоловічої статі. А коли йдеться про певну кількість людей незалежно від статі, то маємо закінчення *-а*: «На зборах були присутні 532 чоловіка» (тобто люди обох статей). Таку особливість пояснюємо тим, що спочатку слово *чоловік* мало в нас таке саме значення, як і в інших слов'ян – являло собою одиницю ді слова люди. Потім лексема *чоловік* семантично звузилася і стала позначати тільки половину людства...» [5; 163].

Дослідження-зіставлення. Записати, розкриваючи дужки. Пояснити вживання відмінкових форм іменників та узгоджених з ними прикметників у поданих словосполученнях.

2 (крилатий вислів)	6 (крилатий вислів)
34 (біологічний термін)	35 (біологічний термін)
3 (літературний альманах)	8 (літературний альманах)

➤ Виписати спочатку словосполучення, у яких іменник з прикметником уживатимуться при числівникові в називному відмінку множини, потім – у родовому відмінку множини.

32 (п'ятиповерховий будинок), 3 (далекий постріл), 18 (юридичний документ), 4 (другорядний член речення), 7 (історичний роман), 12 (порядковий числівник), 6 (березневий день), 23 (талановитий учень), 2 (неймовірний геній).

➤ З'ясувати, як правильно записати: *три літературні твори* чи *три літературних твори*. Обґрунтувати свій вибір.

Методичний коментар. Б.Антоненко-Давидович у книжці «Як ми говоримо» переконливо зазначає: «У своїй белетристиці й публіцистиці я волію ставити в таких випадках прикметник у називному відмінку множини: *Чотири вірні товариші* не зрадили його й тут» [2; 149]. Такого погляду дотримуються й учений-лінгвіст О.Сербенська: «Якщо до іменника належить це означення, то воно теж повинно стояти в називному відмінку, тобто узгоджуватись: *три щасливі роки*» [1; 106].

Це пов'язано передусім з особливостями підрядного зв'язку узгодження, за якого форми відмінка й числа залежного компонента (прикметника) зумовлюються формами відмінка й числа головного слова (іменника). У поєднанні з числівниками *два–чотири* прикметниково-іменникове словосполучення зберігає зв'язок узгодження, за якого саме іменник своїм закінченням зумовлює відповідне закінчення прикметника: *три учнівські зошити* (а не *три учнівських зошити*). Форму залежного слова *учнівські* визначаємо формою опорного компонента *зошити* (називний відмінок множини). У сучасній українській літературній мові за узгодження головне й залежне слово не можуть уживатися в різних відмінкових формах, навіть при числівниках: *три учнівських зошити* (порівняйте: головне слово *зошити* вжито

у формі називного відмінка, а залежно *учнівських* – у формі родового відмінка). Це суперечить нормативній граматиці.

Навчальне редагування з елементами обгрунтування. Прочитати умови математичних задач. Дослідити, у яких із них у виділених словах допущено помилку. Записати зредагований варіант.

1. Знайдіть знаменник нескінченної геометричної прогресії, перший член якої в 1,5 **раза** більший за суму решти її членів. 2. Знайдіть знаменник нескінченної геометричної прогресії, сума двох перших членів якої у 8 **разів** більша за суму решти її членів. 3. На скільки відсотків зменшиться число від зменшення його в 4 **рази**? 4. На скільки відсотків збільшиться число від збільшення його в 3,2 **раза**? 5. Двоцифрове число у 7 **разів** більше за суму своїх цифр і на 52 більше за добуток цифр. Знайдіть це число. 6. Яке двоцифрове число у 4 **рази** більше за суму своїх цифр і у 2 **рази** більше за їх добуток? (З підруч.).

➤ Запам'ятати наголос у різних відмінкових і словесних формах слова *раз*.

Раз – **разі**. Але *два* (*три, чотири*) **рази** – *п'ять* (*шість, дев'ять*) **разів**.

Методичний коментар. Під впливом російської мови досить часто в усному й писемному мовленні можна почути таке: *Збільшено обсяг виробництва в півтора раза; Зменшити витрати бюджету в 4,5 раза.* У конструкціях такого типу не завжди дотримують граматичних й орфографічних норм правильного поєднання іменника із дробовим числівником. Так, дробовий числівник вимагає від іменника форми родового відмінка однини. Іменник *раз* (на позначення абстрактного поняття) у родовому відмінку однини має закінчення *-у* (наприклад, *кожного разу, минулого разу, одного разу*). Тому правильно говорити й писати *Збільшено обсяг виробництва в півтора разу; Зменшити витрати бюджету в 4,5 разу.*

Вибірково-розподільна робота. Назвати числа, у яких одиниці виміру вжито у формі: а) називного відмінка однини; б) називного відмінка множини; в) родового відмінка однини; г) родового відмінка множини.

$\frac{2}{5}$ мм; $\frac{1}{2}$ га, 64 грн.; 3452 км; 21 дм; 56 см; 28 м; 5,25 м; 6 кг; 10,5 ц; 0,23 г; 500 Вт; 68°; 125,5 %; 10,3 мм; 16,8 см.

➤ Записати поєднання числівників з іменниками словами.

Лінгвістична діагностика. Записати поєднання числівників з одиницями виміру словами. Дослідити, від чого залежить відмінкова форма іменників при мішаних числах.

4 $\frac{1}{8}$ дм – ...

7 $\frac{1}{3}$ см – ...

3 $\frac{1}{2}$ км – ...

6 $\frac{1}{4}$ ц – ...

31,7 м – ...

Дослідження-відновлення. Відновити висловлювання, записуючи числівники словами й вибираючи потрібну форму іменника з дужок. Обгрунтувати свій вибір за допомогою правил.

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За заг. ред. О.Сербенської : [посіб.]. – Л. : Світ, 1994. – 152 с.

2. Антоненко - Давидович Б. Як ми говоримо: [уклад. Я.Тимошенко] / Б.Антоненко-Давидович. – К. : Либідь, 1991. – 256 с.

3. Вихованець І. Теоретична граматики української мови: Академ. граматики укр. мови / І.Вихованець, К.Городенська ; За ред. І.Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

4. Глазова О. Рідна мова : [підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / О.Глазова, Ю.Кузнецов. – К. : Зодіак-Еко, 2006. – 288 с.

ЗЕМЛЯ

Планета Сонячної системи

Маса: 5,976 x 10 (кілограм, кілограма, кілограми, кілограмів).

Діаметр планети: 12 756 (кілометра, кілометри, кілометрів).

Температура на поверхні: від +58 (градуса, градуси, градусів) до -67 (градуса, градуси, градусів) за Цельсієм.

Температура у центрі: 6 000 (градуса, градуси, градусів) за Цельсієм.

Тривалість доби: 23 (години, годин) 56 (хвилини, хвилин) 4,1 (секунди, секунд).

Відстань від Сонця: 150 000 000 (кілометра, кілометрів).

Час обертання навколо Сонця: 1 рік – 365,24219 (доби, дб).

Площа поверхні: 510,2 (мільйона, мільйони, мільйонів) (кілометра, кілометрів).

Об'єм планети: 1,083 x 10¹² (кілометра, кілометри, кілометрів).

Швидкість руху по орбіті: 29,8 (кілометра, кілометри, кілометрів) за секунду.

Прискорення швидкості вільного падіння на поверхню: 9,8 (метра, метри, метрів) за 1 секунду.

Вік: 4,5–5 (мільярди, мільярдів) років.

Зародження біологічного життя: 3–3,5 (мільярди, мільярдів) років.

Резерв життя планети: 10 (мільярди, мільярдів) років (3 *ени*).

Також не можемо не звернути увагу вчителів на те, що поширеною вадою у усному мовленні учнів є вживання кількісних числівників на позначення цілих чисел (замість порядкових) з іменниками *параграф, сторінка, задача, вправа, завдання* тощо. Наприклад:

Правильно	Неправильно
Опрацювання параграфу дев'ятого . Розгорнути збірник задач на сторінці сто двадцять шостій . Розв'язати завдання двадцять сьоме .	Опрацювання параграфу дев'ять . Розгорнути збірник задач на сторінці сто двадцять шість . Розв'язати завдання двадцять сім .

Окрім цього, типовою помилкою є вживання відчислівникових іменників *одиниця, двійка* та под. замість власне кількісних числівників *один, два* та под. у математичних виразах типу $a \geq 1$; $a \neq 2$. Правильним є таке прочитання:

$a \geq 1$ – a більше або дорівнює **одному** (неправильно: a більше або дорівнює одиниці);

$a \neq 2$ – a менше за **два** (неправильно: a менше за двійку, a менше двійки).

Отже, завдяки мисленевим операціям аналізу, синтезу, зіставлення, обгрунтування тощо учні зможуть нормативно вживати числівники на позначення часу й усвідомлено використовувати у власному мовленні числівники в поєднанні з іменниками.

Література

5. Єрмоленко С. Рідна мова : [підруч. для 6 кл.] / С.Єрмоленко, В.Сичова. – К. : Грамота, 2006. – 296 с.

6. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради : [навч. посіб.]. 2-ге вид., стереотип. / О.Пономарів. – К. : Либідь, 2001. – 240 с.

7. Рідна мова : [підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / М.Пентилок, І.Гайдаєнко, А.Ляшкевич, С.Омельчук. – К. : Освіта, 2006. – 272 с.

8. Українська мова 5–12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Г.Шелехова, В.Тихоша, А.Корольчук, В.Новосолова, Я.Остаф ; За ред. Л.Скуратівсько-го. – К. : Перун, 2005. – 176 с.

9. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Наук. думка, 2010. – 288 с.